

Lubomír Doležel

Pražská škola a poststrukturalismus

Recepce¹ díla nebo ideje je stejně důležitou součástí jejich historie jako geneze. V otevřené recepční aktivitě se dílo nebo idea opakovaně setkávají s novými díly nebo idejemi a v této trvalé konfrontaci se minulost a přítomnost vzájemně osvětlují. V recepci se minulost na jedné straně podílí na současném tvoření a hodnocení; na straně druhé odkrývá své skryté nedostatky nebo latentní možnosti.

Recepce poetiky a estetiky pražské školy v Západní Evropě a Severní Americe je ukázkovým příkladem kulturního provincialismu a historického zkreslování. Dnes již snad neplatí *Slavica non leguntur*, jisté však je, že naprostá většina západních intelektuálů ve slovanských jazycích nečte. Pro typického západního literárního teoretika nebo estetika je dostupný pouze omezený počet děl pražské školy: buď ta, která byla napsána v některém „světovém“ jazyce (angličtině, francouzštině nebo němčině), anebo ta, která byla později přeložena. Za tohoto stavu západní literární teoretikové pražskou školu buď zcela ignorují, nebo mají o její teorii jen velmi skromné znalosti.² Jako první ignorovali odkaz pražské školy francouzští strukturalisté. Tzvetan Todorov, prominentní postava pařížské scény, ve svém shrnujícím hodnocení vzniku a vývoje „akademické literární teorie“ ve 20. století píše: „V prvních dvou dekáдах tohoto století je zemí obnovy Rusko, kde se konstituuje myšlenkový proud známý jako formalismus. V meziválečném období se téžšíste přesouvá do Německa; potom se literární teorie rozštěpuje do několika směrů, z nichž některé se propojují se stylistikou, jiné s přístupem ‚morfologickým‘. Ve třicátých a čtyřicátých letech se v Anglii a ve Spojených státech rozvíjejí nejrůznější proudy formální kritiky a literární teorie; z nich je nejvíce ceněna tak zvaná ‚nová

1 Tato studie byla přednesena jako referát na konferenci o strukturalismu v Dražďanech v únoru 1995.

2 Záměrněji, že pojednávám pouze o poetice a estetice pražské školy; lingvistiku na Západě potkal lepší osud. Přesto však byla její recepcce váhavá a nevyvážená.

kritika“ (1981: xxvi).³ Při pohledu z Paříže zmizela Praha z mapy poetiky 20. století. A to navzdory skutečnosti, že Jan Mukařovský v roce 1946 Paříž navštívil a v Institutu d'Études slaves přednesl ve francouzštině referát o strukturalismu (český překlad Mukařovský 1966: 109-116, anglický překlad Burbank and Steiner 1977: 3-16).⁴ Jeho návštěva na pařížskou intelektuální scénu nijak nezapůsobila.

Historikové a interpreti moderního strukturalismu se zpravidla drží pařížského vzorce. Typickým případem je Jamesonova značně přecenená kniha (1972). Její podtitul sice slibuje, že přinese „kritické zhodnocení strukturalismu a ruského formalismu“, z celého pojmového systému pařížské školy však uvádí pouze „ozvláštnění“. Známá práce Jonathana Cullera (1975) se sice o Mukařovském jedenkrát zmínuje, „strukturalistická poetika“ je však podle autora jednoznačně francouzského původu. Také rekonstrukce Ann Jeffersonové identifikuje *simpliciter* strukturalismus se strukturalismem francouzským; tak například „odsouvání subjektu do pozadí“ (decentering of the subject) francouzských strukturalistů postuluje jako obecný princip strukturalistické teorie (1982: 90). Jen nemnoho knih, jako například Broekman (1971) či Fokkema a Kunne-Ibsch (1977), nepomíjí pařížskou strukturalistickou školu mlčením. Terence Hawkes ve svém populárním úvodu (1977) našel místo pro krátký přehled teorie básnického jazyka pařížské školy. Ignoruje ovšem všechny její ostatní badatelské výsledky. Pravděpodobně nejvíce výmluvný je Merquiorův pokus přenést strukturalismus z Prahy do Paříže; uznává sice, že „základy strukturalistické literární teorie a estetiky byly položeny ve východní Evropě (sic!)“ (1986: 19), avšak pařížskou školu považuje za pouhé „strategické zázemí“, „skutečné místo dění je *haute culture milieu* moderní Paříže“ (1986: x). Tvrdí (oprávněně), že Mukařovského myšlenky „neměly žádný zjiitelný vliv na francouzskou strukturalistickou literární teorii šedesátých let“ (1986: 27).

3 Peter Brooks ve svém *Úvodu* k anglickému překladu Todorovových děl prohlašuje, že „Todorov... vychází ze slovanské tradice, ruského formalismu a díla Pražského lingvistického kroužku“ (1981: vii). V této souvislosti působí dost ironicky, že v celé knize najdeme odkazy k pařížské škole a Janu Mukařovskému (sic!) jediné v *Brooksově Úvodu*.

4 Pokud je mi známo, francouzský originál nebyl nikdy publikován. Stejně tak nikdy nevyšel soubor Mukařovského prací, přeložených do francouzštiny v sedmdesátých letech.

Historická vazba mezi pražským a francouzským strukturalismem skutečně neexistuje.⁵ Intelektuální kořeny francouzského strukturalismu tvoří v estetice a poetice ruský formalismus a v lingvistice kodaňská škola (viz Todorov 1965 či Greimas 1966).⁶ Řečeno jinak, vývojová linie od ruského formalismu k pozdějšímu estetickému a poetologickému bádání se štěpí do dvou větví: jedna míří do předválečné Prahy, druhá do poválečné Paříže.

Poststrukturalismus sám sebe definuje v opozici k francouzskému strukturalismu. Vzniká tedy otázka, jaký je jeho vztah k pražské strukturalistické škole, a zejména, do jaké míry lze poststrukturalistickou kritiku vztáhnout na pražskou poetiku a estetiku. Této problematice věnuji zatím pouze několik předběžných poznámek. V budoucnosti však musí být zevrubně prozkoumána - teprve pak budeme rozumět intelektuálnímu vývoji 20. století.

1. *Dekonstrukce* je první, na co si vzpomeneme, kdykoliv padne zmínka o poststrukturalismu. Toto módní téma již rozvířilo mnoho debat, přičemž názory se - jak známo - ostře rozcházejí. Doufám nicméně, že až se situace vyjasní, budeme schopni rozlišovat mezi dekonstrukcí jakožto filozofickým a epistemologickým východiskem a dekonstrukcí jakožto prakticky uplatňovanou poetologickou a estetickou analýzou. Obecné epistemologické principy dekonstrukce vycházejí z kritiky logocentrismu. Podle Cullera (jehož bystré a přehledné výklady často velmi nejasných dekonstruktivistických diskursů jsou velmi cenné) je „základním projektem“ logocentrismu „stanovení povahy pravdy, rozumu a bytí; rozlišování esenciálního od nahodilého, pravdivého od předstíraného“ (1982: 151). Není tak obtížné rozpoznat, že logocentrismus je epistemologičtí vědy; dekonstrukce tedy - domýšleno do všech důsledků - zpočybňuje samotné základy vědy. Odmítnutí vědecké epistemologie však kupodivu

5 Roman Jakobson byl ovšem hrdinou francouzských strukturalistů, ale - zejména díky svému přátelství s Claude Lévi-Straussem - byl pokládán za člena skupiny, jež je přímo spojena s ruským formalismem. Z Jakobsonova pražského období bylo do francouzštiny přeloženo mnoho prací, avšak i ty jsou zářeny do *Textes des formalistes russes* (Théorie... 1965).

6 Teoretické rozdíly mezi pražskou školou a ruským formalismem shrnul Mukařovský (1934); Skalička (1947/48) vypracoval užitečné srovnání pražské a kodaňské strukturalní lingvistiky.

7 Epistemologické základy dekonstrukce a jejich důsledky byly kriticky zhodnoceny mnoha badateli starší i mladší generace: viz mezi jinými Abrams (1977), Savan (1983), Rose (1984), Freundlieb (1988), Ellis (1989), Pavel (1989), Christopher Norris má však asi pravdu, když prohlašuje, že Derrida v „mnoha pasážích“ svých děl „tvrdí pravý opak“ a že

ovlivnilo pouze tu diskursivní praxi, která není závislá na racionálním uvažování a pojmové analýze - například literární kritiku. Kritika logocentrismu zůstala nepovšimnuta právě těmi, které měla oslovit především praktickými vědci.

Dekonstrukce jakožto estetická teorie trpí stejnou *hubris*⁸, její poetologická praxe se však proklamované epistemologii nepodřizuje úplně (a pravděpodobně se ani úplně podřítit nemůže). Uvedené rozdělení je zvláště zřetelné v díle J. Hillise Millera, jenž je současně teoretikem i praktikem dekonstruktivní kritiky. Jako teoretik Miller určuje, co by dekonstruktivní kritika *činit měla*, jako praktik pak předvádí, co tato kritika *skutečně činí*.

Millerův teoretický program předpokládá ostrý protiklad mezi strukturalismem a poststrukturalismem. Strukturalisté jsou prý „sokratovští, teoretičtí či rozšafní kritikové“, „ukonejšení příslibem racionálního uspořádání literárního výzkumu, založeného na trvalém pokroku ve vědeckém poznávání jazyka“. Kritické poststrukturalističtí jsou sice také „nekompromisně logičtí a racionální“, avšak mají se neustále na pozorupřed skutečnosti, že „nit logického uvažování vede... do oblastí, které jsou nelogické, absurdní... Moment, kdy logika v jejich díle selhává, je onim momentem, kdy nejlouhěji pronikají do skutečné povahy jazyka literárního, či jazyka jako takového“ (1976: 335-338; viz též Culler 1982: 23). Je tedy zřejmé, že Miller se od strukturalismu distancuje z důvodů epistemologických. Tato motivace se projevuje ještě zřetelněji v jeho polemice s jednou ze zastánkyň strukturalismu, Shlomith Rimmon-Kenanovou: „Strukturalismus... je logicky vystavěný, více či méně abstraktní, libuje si v diagramech a tabulkách. Vzniká v uzavřeném mezinárodním společenství badatelů, kteří sdílejí stejné cíle, normy

⁸ jeho poslední eseje začaly klast zvýšený důraz na nutnost uchování toho, co je pro filozofii specifické, zejména na její povinnost zabývat se otázkami etiky, politiky a epistemologie, jež nemůže být *touti courti* redukována na nerozlišitelnou svobodnou hru textu“ (1988: 12). Má to snad znamenat, že se před našima očima vynořuje „druhý Derrida“? Jsme snad svědky filozofické konverze velmi typické pro přední francouzské intelektuály?

⁹ Jak zdůraznil Pavel, z epistemologie dekonstrukce vyplývá, že „debaty je skončena a protokol byl uzavřen“ (1989: 9). Není to poprvé, kdy je racionální rozbor básnického díla prohlášen za ukončený. Když Boethius (1973: 133) pojednává o německém esetickém idealismu počátku 19. století, prohlašuje bez uzardění: „Dějiny poetologie zde byly dovedeny do konce. Nezáleží na tom, že se může zdát, že i nadále pokračují ve své pohodlné existenci v teoriích literárních vědci, znovu a znovu se vracejících k osvícenským východiskům.“

i procedury a hovoří stejným analytickým jazykem.“ Je začleněn „do širší sféry lingvistiky a dalších humanitních věd, jež jsou naopak zahrnuty do ještě rozsáhlejší sféry věd sociálních a fyzikálních, jakožto součástí celosvětového kolektivního úsilí o všeobecnou technologizaci a vědeckou kontrolu... Cíl dekonstrukce je velmi odlišný. Dekonstrukce chce zpochybnit systém premis, o něž se úsilí o kolektivní vědecké ovládnání opírá, a to tak, že jej celý destrukuje a že ukáže, jak tento systém destrukuje sam sebe. Dokáže, že v sobě obsahuje kontradikece a aporie, které jeho úsilí činí nemožným“ (1980/81: 189, 190). Tento poněkud dlouhý citát je užitečný velmi zřetelným a nekompromisním vymezením protichůdných pozic. Když Miller - v jiném kontextu - proti sobě staví poststrukturalismus a novou kritiku, zdůrazňuje, že nová kritika všemožně usiluje o „organickou jednotu“, o „totální a k totalitě směřující smysl“ literárních textů. Dekonstruktivisté naproti tomu prohlašují, že literární text je „nečitelný“ (unreadable): „Nemožnost plně rozluštit smysl je generována textem samotným, z jeho touhy zmocnit se logos; text však tuto touhu současně maří torzi nerozhodnutelnosti, jež je jazyku inherentní“ (1980: 112, 113).

Jak se však dekonstruktivistická kritika s „nečitelnými“ texty analyticky vyrovnává a co o nich vlastně dokáže říci? Když sledujeme Millerův rozbor básně T. Hardyho *In front of the Landscape*, vidíme, že střídá dvě analytické techniky či roviny. Miller nejprve pečlivě vysvětluje významy neobvyklých a mnohovýznamových slov a větných spojení, aby nakonec podal parafrázi básně, shrnutí jejího „obsahu“, její - jak to nazývá -, „topografie“: „Kdesi nejasné cítíme přítomnost velkého provinění. Jde o provinění vzešlé ze zrady důvěry. Ta postihla mluvčího i duchy. Avšak jak přesně byli duchové zrazeni, čtenář neví. Ví pouze, že byli kdysi spravedliví a šťastní a že mluvčí se s nimi přátelil. Později byli zrazeni - mluvčím či někým jiným -, nebo si mysleli, že byli zrazeni...“ (1985: 81). Ve druhém analytickém kroku již Miller na básně nenahlíží jako na parafrázovatelný obsah, ale pojímá ji jako „komplexní výkon překladu“: „Duchové a výjevy, předměty, epizody... nejsou transponovány do pouhých slov, ale do slov architektonicky a hudebně uspořádaných“ (1985: 84). Při pokusu odkrýt architekturu a hudebnost básně rekonstruuje její rytmické vlnění, její rytmický vzorec a „tropografii“, tj. její dominantní poetický (retorický) postup: personifikaci přetvářející se s katachrézou (1985: 74-45, 86-87).⁹ Druhý analytický krok

⁹ Katachréze je Millerova pra-figura (arch-figure), projev samé podstaty významového dění v jazyce. „Všechna slova jsou původně katachrézami. Rozdíl mezi doslovným a obrazným je logickou dedukcí či rozřazením vyvozeným z původního nepřipadného pojmenování“

dekonstruktivní kritiky parafrázi básně demontuje a mimo dosah prozaického obsahu promíká k estetické formě.

Dekonstrukce v Millerově praktické poetologii nahrazuje a odsouvá prozaický popis poetických textů. Vystupuje tedy jako výzva velmi oblíbené analytické a interpretační praxi americké akademické a univerzitní vědy, která básnická díla zbavuje jejich estetických rysů, aby nalezla jejich „sdělení“. Zdá se, že Hillis Miller provádí přesně to, o co vždy usilovala poetika pražské školy a vlastně všechny důkladné analýzy (close analysis) uměleckého díla: popsat básnický text jako jev estetický (umělecký). Miller ovšem (v nejlepší americké tradici) teorii poetického textu nevypracovává. Vyhýbá se tvorbě lingvistických nebo literárněvědných pojmů. Místo toho se uchyluje k metaforické terminologii, anebo - v nejlepším případě - sahá po slovníku tradiční rétoriky.¹⁰ Jsem v pokušení říci, že dekonstruktivistická kritika je estetikou chudáka, a hned dodávám, že označením chudoba nemíním ekonomické standardy, nýbrž postavení a úroveň estetiky a poetiky v postmoderní Americe.

Podobnost mezi poetikou pražské školy a dekonstruktivistickou poetologickou praxí není nahodilá; má skryté kořeny ve společném pojmání toho, co konstituuje základní rysy básnického jazyka. Derridova filozofie jazyka vyrůstá z předpokladu, že jazykové znaky nesou význam pouze v différance, v nekonečném regresu kontrastních (negativních) odkazů od signifikant k signifikant. Již v roce 1967 (i když pořad ještě s otázkami) přiděluje Derrida sémantice tento úkol: „A co když smysl smyslu (v

(1976: 29). Miller z těchto premis poněkud paradoxně dochází až k „sjednocené totalitě“ (Rimmon-Kenan 1980/81: 187), a to mnohem uzavřenější, než je totalita strukturalistická, kterou původně kritizoval. (Pozn. red.: Slova *katachréze* se v západní poetice běžně užívá v širším významu než u nás, kde zpravidla znamená stylistický lapsus. V Premingerově *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* se například píše: „Nemusi jít o vadné užití slova jako ve špatné poezii, může také jít o záměrné protivení se normálnímu a vlastnímu významu slova.“)

10 Miller vysvětluje: „Rétorikou v tomto případě míním spíše zkoumání řečových figur než studium umění přesvědčovat“ (1976: 333). Používání terminologie rétoriky je v dekonstruktivistické kritice velmi rozšířené. Viz například tento komentář k Paulu de Manovi: „Potřebujeme takovou teorii, která by zabránila stupiditnímu čtení, které se omezuje na povrchní hodnotové kvality jazyka, jež jsou vždy hodnotami obecné víry a ideologie. V díle Paula de Mana tato potřeba nachází svůj výraz ve zvýšené pozornosti k rétorice a k možnému způsobu, jímž rétorické tropy rozrušují logickou a gramatickou přímocnost tvrzení“ (Norris 1988: 11). Pražská škola rétorické pojetí básnického jazyka odmítla (viz Doležel 1990a). Pokročila tak ve velkém úkolu poetiky 20. století: vypracovat svůj vlastní, na rétorice nezávislý pojmový systém.

obecném smyslu, nikoli ve smyslu významu) je nekonečnou implikací? Neurčitým odkazováním od signifikant k signifikant? Co když jeho síla spočívá v čisté a nekonečné dvojnázčnosti, nedopřávající označovanému smyslu sebemenšího spočínutí, oddechu a nuťící jej svou vlastní *úspěšností*, aby neustále znamenal, a přitom odlišoval (différer)?“ (1967: 42). Jestliže otázkou odstraníme, zjistíme, že Derrida konstruuje jazyk, jehož význam je radikálně nedeterminovaný. V takovém jazyce nemůže být pevně stanovena reference a nelze na něj tedy aplikovat standardní (Tarského) pravdivostní podmínky. Derridův jazyk nemůžeme použít pro vědu, filozofii, historiografii a další poznávací aktivity. Jestliže však nepravděpodobný univerzalistický nárok Derridovy filozofie jazyka pomíne a budeme ji pojímat jako teorii jazyka *básnického*, ukáže se jasně její souvislost s poetikou pražské školy. Víme, že Mukařovský básnickému jazyku přisoudil dvě základní vlastnosti. Za prvé: básnický jazyk transformuje literární „materiál“ do estetické struktury uplacením organizované deformace. Za druhé: ve sféře básnického jazyka se neklade otázka pravdivosti (viz Doležel 1990a: 156, 166). Uvedli jsme, že Derridovu jazyku chybí kritérium pravdivostní hodnoty; Peter Nesselroth pak v nedávné době poukázal na vztah mezi Mukařovského „deautomatizací“ a Derridovým dekonstruktivním čtením Ponga: „Dekonstruktivní čtení... spočívá v systematické a neustálé de-automatizaci všech možných významů slov a výrazů, řečených nebo napsaných“ (v tisku).

Abychom tedy shrnuli: dekonstrukce - jakožto teorie básnického jazyka a jakožto praktikovaná poetologická analýza - navazuje na poetiku pražské strukturalistické školy (aniž by si toho ovšem byla vědoma). Je tu však jeden zásadní rozdíl. Lingvistika a poetika pražské školy pojímala jazyk jako polyfunkční, jako jazyk, který se přizpůsobuje se rozmanitým potřebám komunikace v moderní společnosti.¹¹ Jazyková polyfunkčnost umožňuje psaní poezie, protože básnický diskurs je nezávislý na diskurtech vědeckých, právnických, filozofických, ekonomických a dalších. Na druhé straně umožňuje i existenci diskursů vědeckých, právnických, filozofických, ekonomických a dalších, neboť je nepodřizuje modelu jazyka básnického. Derridův jazyk je však *monofunkční*. Všechny sociální aktivity musejí být v Derridově světě prostředkovány jazykem, který je ve své

11 Holenstein (1981) rozpoznal, že polyfunkční pojetí jazyka je jedním z nejtěležitějších úspěchů lingvistiky pražské školy.

podstatě jazykem poetickým.¹² Nejrůznější, často protikladné zájmy, účely a pravdivostní podmínky komunikativních jednání jsou redukovány na principy, cíle a pravdivostní podmínky básnického jazyka. Jak by moderní společnost, na takový jazyk odkázána, vůbec mohla fungovat a přežít, nikdo neví.

2. *Pragmatika*. Jedním z nejdůležitějších cílů této práce je ukázat, že poststrukturalismus nelze ztotožnit s dekonstrukcí. Stejně jako každé jiné stadium intelektuálního vývoje charakterizují poststrukturalismus nejrůznější teoretické směry a epistemologické přístupy. Zvláště plodné by mělo být prozkoumání souvislostí teoretického systému pražské školy s těmi poststrukturalistickými směry, které nepopírají logocentrický základ lidského poznání a jednání ve světě, ale usilují o překonání, transcendenci, rozšíření toho, co považují jako omezení strukturalismu. Pragmatika patří k těm nejdůležitějším.

Pragmatikou se obecně rozumí homogenní pojmový systém, zabývající se teorií vztahů mezi znaky a jejich prostředím - sociálním, kulturním, historickým, biologickým atd. Homogenita pragmatiky je ovšem pouze zdánlivá. Chceme-li tedy osvětlit vztah mezi strukturalismem a poststrukturalismem, musíme nejprve rozlišit přinejmenším tři druhy pragmatiky: a) pragmatiku indexikální; b) pragmatiku interaktivní a c) pragmatiku ideologickou. Vztahy pražského strukturalismu k uvedeným druhům pragmatiky se velmi různí.

Indexikální pragmatika je klasickeou pragmatikou Karla Bühlera (1933) a Charlese Morrisse (1938). Zabývá se vztahem slovních sdělení (a znaků) obecně k jejich uživatelům nebo interpretům. Bühlerovi a Morrisovi uživateli (interpreti) jsou stabilními body prostorově-časové matrice, kterou je určena situace promluvy. Tento sémantický faktor je mimořádně důležitý pro indexikální výrazy (jako jsou zájmena nebo deiktická adverbia); jejich význam je relativní, mění se podle dané situace. Není těžké rozpoznat, že v případě pragmatiky indexikální není mezi strukturálním a poststrukturálním výzkumem žádný zásadní převrácení. Indexikální pragmatika je příkladem kontinuity badatelské tradice, spojující Bühlerův *Organonmodell*, Jespersenovy, Jakobsonovy a Benvenistovy „přepínače“

12 "Hrou *différance* není formován pouze jazyk literární, ale jazyk jako celek. Má-li označení *literární* znamenat něco víc než pouze dekorativní, musíme všakery jazyk nahlížet jako jazyk v určitém slova smyslu literární" (Jefferson 1982: 109).

(shifters) s Kerbrat-Orecchionioho diskursivní subjektivitou (1980).¹³

Pragmatika ideologická a strukturalismus naproti tomu i nadále stojí ve stejné nesmířitelné pozici, ve které je nacházíme již ve třicátých letech. Reprezentanti poststrukturalistické ideologické pragmatiky (například takový Terry Eagleton) i dnes strukturalismus obviňují z těch samých hříchů, z nichž pražskou školu obžalovala marxistická kritika třicátých let: „strašlivě nehistorický“, pohlíží na text jako na „uzavřený systém“ nebo jako na „pouhou odliktu... hluboké struktury“, ba dokonce se (a to je hřích ze všech nejhorší) „určitým způsobem spolupodílí na cfech a procesech“ pozdní kapitalistické společnosti (1983: 109, 111, 112, 122).¹⁴ Díky této averzi ke strukturalismu vstupuje ideologická pragmatika do paradoxní aliance s dekonstrukcí vždy tam, kde jde o základní epistemologické problémy studia literatury: jestliže Miller strukturalismus odsoudil kvůli jeho aspiraci na vědeckost, pak i Eagleton o něm prohlásuje, že byl „moderním náboženstvím vědy“, „otrokem teorie odtržené od vědecké praxe“ (1983: 122). Eagletonův útok je více než srozumitelný: ideologie se nemusejí bát ideologii jiného zabarvení (všechny ideologie jsou vždy vposledku izomorfní), bát se musejí hlavně těch vědeckých metod, které popírají univerzalistický ideologický nárok.

Je všeobecně známo, že představitelé pražské školy ostře kritizovali podřízenost umění a literatury ideologii (viz Doležel 1990a: 158-164). Právě kvůli této kritice byli umlčeni, jakmile se ideologové chopili absolutní moci. Vynucené a dočasné umlčení však strukturalistickou kritiku determinismu ideologické pragmatiky neznehodnotilo. Čím více se ideologická kritika pouští do praktických interpretací, tím více ve skutečnosti odhaluje svou teoretickou prázdnotu. Přesněji řečeno: ideologická interpretace literárního díla je tautologický trik. Ideologický pragmatik svět nejprve přivede v termínech a kategoriích určitého, obvykle autoritativního ideologického systému a pak stejnými termíny a kategoriemi interpretuje literární dílo. Nemělo by tedy překvapit, že ideologická interpretace je vždy bez vady. Transkripcí literárního díla

13 Indexikální pragmatika zapojuje poetiku do studia diskursivní subjektivní literárního díla, týkající se jak lyrického subjektu, tak i subjektivní narativního diskursu (vyprávěcí mody, přímá, nepřímá, zobrazená řeč) atd.

14 Jak se dalo od dogmatické ideologie očekávat, všechny tyto kritiky jsou na strukturalismus (aniž by bylo poukázáno na jejich původ) chrleny tónem provinčního populistického politika a s jemu vlastní schopností rozlišovat.

i výklad světa totiž vycházejí z jediného všezahrnujícího univerzalistického rámce.

Zatímco vztah poststrukturalistické pragmatiky indexikální a ideologické k pražské strukturalistické škole je poměrně zřetelný - ať již ve smyslu pozitivním či negativním -, je situace mnohem složitější a tedy i mnohem zajímavější ve sféře pragmatiky interaktivní. Interaktivní pragmatikou nazývám takové pojetí, které diskursivní praxi vztahuje k lidskému (vzájemnému) jednání. Uživatelé znaků nejsou pevnými body situační matrice, ale aktivními činiteli, zahrnutými do složité sítě osobních a společenských interakcí. Diskursivní aktivita se prostopuje s non-verbálním interaktivním jednáním. V poststrukturalistickém období dosáhla interaktivní pragmatika značného rozmachu. Přinesla teorii lidské komunikace, teorii řečových aktů, teorii dialogu a konverzace, a také - v oblasti našeho specifického zájmu - teorii literární komunikace.

Stegfried Schmidt v krátkém, ale výstižném shrnutí úkolů poststrukturalistické literární teorie klade problematiku literární komunikace na čelné místo: „Jakožto výzkumný program se studium literatury zaměřuje na literární komunikaci v celém rozsahu, tj. vezme v úvahu komplexní společenské komunikační procesy, jejichž elementy bude muset zvažovat a zkoumat jako elementy zahrnuté do složitějších celků“ (1973: 31-32). Porovnejme nyní Schmidův projekt se shrnující charakteristikou literární teorie pražské školy: „Ačkoliv v centru pozornosti zůstává umělecké dílo jako sémiotický systém s jistými autonomními vlastnostmi, neznamená to, že je přehlížen jeho vztah k jazyku jako celku a k ostatním kulturním a společenským systémům. Ani tvůrce a s ním korespondující problematika geneze uměleckého díla, ani čtenář a jeho hodnotící stanovisko nejsou odsunuty mimo oblast zájmu“ (Matějka 1976: 276, viz též Broekman 1971: 85). Pojmový systém poetiky pražské školy je propojen v celek ideou literární komunikace (Doležel 1990a: 147-75).

V poststrukturalistické éře se přihodilo cosi zvláštního. Idea literární komunikace byla v Čechách a na Slovensku - máme na mysli Jiřího Levého, Miroslava Procházku a tzv. nitranskou školu - dále rozvíjena na podkladě objevů „klasické“ pražské školy. Badatelská tradice si uchovávala kontinuitu. Na Západě však poststrukturalistické koncepce literární komunikace začínají od paušálního odmítnutí formalistického a strukturalistického dědictví. Hlavním terčem kritiky je specifická literatura, vyjádřená pojmy básnický jazyk, literárnost, slovesné umění atd. Literární pragmatika Marie Louisey Prattové a Rogera Fowlera je toho příkladem, a to nejen ve smyslu pozitivního přínosu, ale i ve smyslu negativního vztahu k strukturalistické minulosti.

M. J. Prattová (1977) svou kritiku „bludu básnického jazyka“ zakládá na dvou postulátech: a) staví-li formalisté a strukturalisté do opozice jazyk básnický a ne-básnický, je pak jejich povinností zkoumat obě části uvedené opozice; avšak, jak Prattová tvrdí, ve skutečnosti byl definován pouze pojem básnického jazyka, zatímco jeho protiklad - nazývaný jazyk „běžný“, „sdělovací“ či „praktický“ - zůstal pouze nedefinovaným kontrastním referenčním pozadím. b) pojem jazyka jako systému (*langue*) není pro literární teorii využitelný, je potřeba pracovat až s pojmem užití jazyka, promluva (*parole*).

Ačkoliv tyto dva postuláty Prattové slouží jako výchozí bod nemilosrdné kritiky strukturalismu, pro mne jsou zcela slučitelné s myšlením pražské školy. Za prvé: formulováním *funkční lingvistiky* lingvisté a poetologové pražské školy zcela jistě rozvíjeli teorii užití jazyka (viz Herman 1991). Za druhé: funkční lingvistika byla ve třicátých a čtyřicátých letech transponována do funkční stylistiky. B. Havránek (1942) navrhl systém stylů, který obsahoval jak poetické, tak i ne-poetické diskursy (konverzační, technický a vědecký). Již o deset let dříve ovšem zkoumal lexikální a syntaktické prostředky diskursu vědeckého: technické termíny, „automatismy“, konvence (1932). V. Mathesius (1947) pak během války studoval principy stylu výkladového. Předmětem pečlivého výzkumu se staly i další funkční styly, zvláště pak jazyk obchodní (Čada 1935, Vančura 1936). Pražská škola se tedy nesoustředila pouze na užití jazyka básnického. Iniciovala také studium funkcí, norem a prostředků stylů (užití jazyka ne-básnických).¹⁵

Na pomezí ideologické pragmatiky se pohybuje pojetí literární komunikace Rogera Fowlera. Tato afinita se projevuje v „třídní“ motivaci, kterou Fowler nachází v pozadí ideje básnického jazyka: „Idea zvláštního básnického jazyka, vzdáleného obecné mluvě, je vhodná pro společnost, kde texty v tomto jazyce napsané čte jen nepatrná zvláštní třída lidí“ (1981: 180). Tento determinismus je pochybný (stejně jako mnoho ostatních krátkých spojení ideologické pragmatiky). Ve skutečnosti bychom totiž mohli prohlásit pravý opak: v předválečném Rusku i Československu - kde byl na ideu básnického jazyka kladen velký důraz - bylo čtení nebo poslouchání poezie velmi oblíbené. Literatura se těší značné autoritě právě v těch

15 V poválečném období česká stylistika navazovala na dědictví pražské školy a dále prozkoumávala jak teoretické, tak i praktické aspekty ne-poetických stylů (shrnutí viz Doležel, Kraus 1972: 37-48).

kulturách, ve kterých je čtení umělecké literatury značně rozšířené. Proto je utvářena její specifická oproti ostatním diskursům. Tendence zastírat rozdíly mezi literaturou a společenským diskursem, estetickou hodnotou a kým, uměním a zábavou existuje naopak v kulturách, kde jsou autorita a vliv literatury omezeny pouze „na nepatrnou zvláštní třídu“.

Dodáme konečně, že nás Prattová i Fowler staví před problém recepce. Přestože odmítají iniciativu pražské školy, v rámci své pragmatiky literární komunikace specifická literatury nakonec znovu postulují. Prattová svoji monografii uzavírá zavedením pojmu „rizikovitost slovní výpovědi“ (verbal jeopardy): „V literární řečové situaci... může být ústředním bodem promluvy odchýlení se od pravidel“ (Prattová 1977: 211).¹⁶ Fowlerovo uznání pragmatické specifčnosti literatury je méně jednoznačné, ale i tak dostatečně výmluvné: „Literární komunikace (jeden ze způsobů užití jazyka) může být příznačnou formou jednání, a to i navzdory tomu, že literární texty a básnický jazyk příznačné nejsou“ (1981: 188). Zůstává ovšem nevysvětleno, jak je možné, že „odchylná“ řečová situace či „příznačná“ forma jednání nevyžadují své vlastní specifické médium a nemají vliv na výslednou podobu jeho produktu.

3. *Empirické studium literatury*. Výše uvedený citát ze Siegfrieda Schmidta byl převzat z jeho nárysu úkolů *empirische Literaturwissenschaft*. V rámci poststrukturalistického paradigmatu získal tento výzkumný projekt vlivné postavení zejména v kontinentální Evropě. Společný základ poetiky a estetiky pražské školy a poststrukturalistické *empirische Literaturwissenschaft* tvoří idea literární komunikace. Jak již bylo vícekrát připomenuto, měly estetika a poetika pražské školy empirickou povahu.¹⁷

16. Tato „odchylnost“ je umožněna tím, že v případě literární řečové situace je Griceův princip kooperace „nadměrně chráněn“ (hyperprotected). „Je tomu tak nepochybně proto, že víme, že je-li kooperativní princip v případě literární řečové situace „nadměrně chráněn“, můžeme ho svobodně a hravě vysavit riziku porušení, nebo dokonce zcela zrušit, aniž bychom museli čelit působení chaotických a nevypočítatelných následků“ (Prattová 1977: 215). Pro argumentaci Prattové není podstatné, že se uvedena „nadměrná ochrana“ a z ní vyplývající „rizikovitost slovní výpovědi“ vyskytuje v jiné, totiž ritualizované řečové situaci. Podstatné je, že specifická literatury se zde ze sféry jazyka jako systému přenáší do sféry jeho užití. To je ovšem posun, který pražská škola iniciovala již před šedesáti lety.

17. Když F. Vodička hodnotil metodologii J. Mukařovského, svého učitele, poukázal právě na tento rys jeho uvažování: „Mukařovský nevyházal od obecných, v podstatě filozofických otázek estetiky, ale od empirického studia jazykového materiálu v dílech literatury.“ (1966: 11) Když pak Vodičkovo dílo hodnotil jeho žák M. Červenka, rozpoznal v jeho základech tentýž epistemologický princip: „Dnes se mnoho uvažuje o poměru marxismu a strukturalismu, existencialismu a strukturalismu atd., jako by běželo o konfrontace

Soubor empirický výzkum i pražská strukturalistická škola tedy vycházejí ze společných zdrojů. Jejich vzájemný vztah je nicméně značně složitý. Schmidt v nedávné přednášce označil svoji epistemologickou strategii - konstruktivismus s jeho důsledným relativismem - jako „postmodernistickou“ (1994: 19). Jeho epistemologie je vsoukává v rozporu se základními premisami estetiky a poetologů pražské školy, kteří byli sponátními realisty.¹⁸ Schmidt však přesto prosazuje vědu o literaturě a formuluje epistemologické strategie, které se plně shodují s pozicí poetiky a estetiky pražské školy. Tato shoda se v první řadě týká způsobu práce s pojmy. Studium literatury, právě tak jako každý jiný empirický výzkum, vyžaduje „věnovat intenzivní úsilí vytváření pojmů, *die Arbeit am Begriff*, tak, jak to kdysi požadoval Hegel... Bez důkladného projasnění našich znalostí nejíme schopni ani formulovat otázky, které mají empirický obsah, ani tyto otázky operationalizovat tak, abychom v rámci teorii a metodologií byli schopni produkovat a interpretovat údaje“ (1994: 17). Literárněvědné pojmy - podobně jako všechny ostatní vědecké pojmy - vytvářejí systém: „Všechny klíčové pojmy naší disciplíny... jsou mnohostranně podmíněny a vzájemně propojeny; jsou to uzlíky v sítích vzájemných vztahů, jejichž původ již nedokážeme zpětně vystopovat“ (1994: 16). V Praze byl na principy formování a systematizování pojmů kladem důraz až do takové míry, že je Mukařovský se strukturalismem přímo ztotožnil. Strukturalismus je „noetické stanovisko“, jehož podstata spočívá ve způsobu, „jakým tvoří pojmy a zachází s nimi“. Ve strukturalistickém pojetí je pojmový systém každé vědní disciplíny vnitřně provázaný: „každý pojem je určen všemi ostatními i sám je navzájem určuje, takže by mohl být jednoznačněji vymezen místem, které v dané pojmové soustavě zaujímá, než výčtem svého obsahu...“ (1948: 13-14).

protikladných proudů filozofických. Strukturalismus, jak ho vždy chápal Mukařovský, Jakobson, Vodička a jejich žáci... však není žádnou filozofií, nýbrž metodologickým proudem v některých vědách, jež se zabývají znakovými systémy a jejich konkrétním využitím“ (1969: 331-332).

18. Existuje však pravděpodobně způsob, jak znovu dospět k dohodě. Podle Schmidta je literatura „společenským systémem“ komunikace. Spoluodpíší se tedy na vytváření „prostředí, ve kterém žijeme“ (1994: 14). Jakožto sociálnímu systému konstruování reality jí nemůže být upřena nezávislá existence. Realismus pražské školy prozrazuje intuitivní chápání této skutečnosti. Schmidtovo tvrzení, že „existence reality je fikce“ (1984), tedy není pro literární badatele relevantní.

Zdá se mi, že *empirische Literaturwissenschaft* je i přes své poststrukturalistické zabarvení dědicem pražské strukturalistické školy, a to přinejmenším ve dvou podstatných rysech: uznáním centrálního postavení problematiky literární komunikace a důsledným trváním na pojmové přesnosti. Tyto shodné rysy vyplývají z podobného badatelského směřování: z úsilí vybudovat vědu o literatuře, která by korespondovala se soudobými vědeckými standardy.

4. *Věda o individuálním?* Hermeneutika není dítětem poststrukturalismu. Hermeneutika je právě tak stará jako naše kultura. V poststrukturalistické éře však zažila nový rozmach a prošla velkou proměnou. Není zajisté pro nás bez významu, že k této transformaci nedošlo v Německu, baště moderní hermeneutiky, ale v díle Paula Ricoeura.

Ricoeurovu hermeneutiku podnítila dvojitá kritika: kritika univerzalistických modelů francouzského strukturalismu (obzvláště mytologie C. Lévi-Strausse a narologie A. Greimase) a kritika tradičních německých „romantických hermeneutik“. Výsledkem je hermeneutika poststrukturalistická, jež do sebe zahrnuje strukturální analýzu jako jeden ze „stupňů“ interpretace. Ricoeurova syntetická hermeneutika řeší opozici mezi porozuměním a výkladem tím způsobem, že obě poznávací operace pojednává jako „dva stupně jediného hermeneutického oblouku“ (1976: 87).¹⁹ Protiklad mezi vědami o přírodě a vědami humanitními, který je založen na opozici výklad/rozumění, se ukazuje jako falešný, což opravňuje „troufalou snahu“ založit „vědu o individu“: „Metoda vzájemně se potvrzujících indicií, která charakterizuje logiku subjektivní pravděpodobnosti, poskytuje pevný základ pro vědu o individu. Za vědu ji můžeme prohlásit po právu. A jelikož je povaha textu kvazi-individuální, lze říci, že jeho hodnocení a interpretace nám poskytují vědecké znalosti textu“ (1976: 79).

Jedním rozmachem tedy Ricoeur podetíná oba sloupce, na nichž od konce 19. století spočívala opozice *Naturwissenschaft/Geisteswissenschaft* (viz Schmidt 1975). Pravděpodobně díky silnému vlivu, který měl Wilhelm Dilthey na německou hermeneutiku, již bylo vynaloženo mnoho úsilí na obhajobu či kritiku jednoho z těchto sloupů, opozici výklad/rozumění. Druhý z těchto sloupů, Windelbandova opozice univerzální/partikulární,

byl diskutován mnohem méně. V kruzích literárních teoretiků je mu dosud málo rozuměno.²⁰

Wilhelm Windelband použil ve své *Rektoratsrede* z roku 1894 termíny „nomotetický“ a „idiografický“, aby pojmenoval epistemologický protiklad mezi *Naturwissenschaften* a *Geisteswissenschaften*²¹. Vědy o přírodě jsou *nomotetické*, neboť přírodní jevy jsou opakovatelné a podléhají jistým pravidlům. Tyto vědy formulují univerzálně platné zákony; individuální pozorování a experimenty jsou zajímavé jen do té míry, do které potvrzují nebo zpochybují hypotézy obecných zákonů. *Geisteswissenschaften* se naproti tomu zabývají fenomény individualizovanými a neopakovatelnými: historickými událostmi, lidskými činy a osobnostmi, uměleckými a literárními díly atd. Jsou *idiografické*, neboť se pokoušejí uvedeným jevům porozumět v jedinečnosti jejich konstituce, smyslu, relevance a hodnoty.

Jak do tohoto obrazu zapadá přístup pražské školy? Sféra umělecké literatury je polem, kde lze teoretickou oprávněnost opozice *nomotetičnost/idiografičnost* kriticky velmi dobře zkoumat. Hermeneutika prohlásila literaturu za svoji doménu právě pro jedinečnou povahu a historickou neopakovatelnost literárních děl. Někteří strukturalisté, mlčky akceptující uvedenou opozici, omezili literární teorii (poetiku) na *nomotetické* studium literárních kategorií a univerzálních zákonitostí. Pro pražské strukturalisty ovšem literární teorie představovala úkol navrhnout *univerzální* nástroje - pojmy, modely, metody, metody - vhodné pro rozbor *jednotlivých* literárních jevů. Tyto nástroje byly v konkrétních analýzách neustále prověřovány. Jinými slovy, poetika pražské školy je kombinací poetiky abstraktní a analytické. Jako kdyby anticipovala Ricoeurovu „vědu o individu“, zahrnuje hermeneutické bádání do rámce vědecké epistemologie.

Obojí postup využívá již první významné dílo pražského poetologického bádání - Mukatovského monografie o Machově Máji (1948: 3). V *Úvodu* vypracovaný teoretický pojmový systém je vhodné aplikován na popis jedinečné konkrétní básně. Jakobsonovy známé studie na jedné straně

²⁰ Windelband nestál v dějinách hermeneutiky Helmuta Seifferta (1992) ani za zmínku. Stejně se vedlo i Ricoeurovi. To však lze vysvětlit skutečností, že podle Seifferta je hermeneutika záležitostí výhradně německou. Grondin (1991) Ricoeura několikrát připomíná (ačkoli ho do společnosti současných hermeneutiků nepouští), ale Windelband je mu zcela neznámou veličinou.

²¹ Projev byl přečištěn pod titulem *Geschichte und Naturwissenschaft* (Windelband 1907). O nedávném novém přečtení Windelbanda viz Doležel (1990b).

(psycho-lingvistiky nebo bio-chemie), či hierarchicky odstupňovaných makrověd (sémiotiky, kybernetiky, ekologie). Současná věda není souborem uspořádaných vědních oblastí (domén), je spíše shlukem neuspořádaných problémů. Teorie, pojmové systémy, metody analýzy a prostředky pozorování nejsou rozvíjeny proto, aby se jimi zkoumala jednotlivá, izolovaná doména. ale proto, abychom jejich pomocí dokázali řešit komplexní problémy.

V této situaci se problematika univerzální na straně jedné a jedinečných jednotlivin na straně druhé stává obecnou záležitostí, jež propustuje napříč všemi tradičními disciplínami. Každá současná vědecká disciplína má své nomotetické a idiografické projekty výzkumu. Závažnost těchto projektů se ovšem podle dané disciplíny liší. Dovolte mi na podporu tohoto tvrzení nejprve připomenout psychologii. Ta je pro náš výklad zajímavá tím, že překračuje hranice mezi přírodovědou a vědami o člověku. V době svého vzniku moderní „personalistická“ psychologie jedinečnost lidské osobnosti nejprve zcela eliminovala, neboť používala přístupy, metody a výsledky nomotetické „obecné“ psychologie. Gordon W. Allport, jeden z průkopníků personalistické psychologie, však rozpoznal, že „životní procesy jsou pouze součástí sjednocených, komplexních a individuálních celků“ (1937: 3). Iniciovat tak idiografický psychologický výzkum. Dodejme, že se přitom výslovně odvolával na Windelbandovu opozici nomotetičnosti/idiografičnosti. V oblasti psychologie však odmítl „schizma“: „Úplné studium individuality bude využívat oba přístupy.“²⁴ Ve stejném duchu vyznívají i diskuse současných psychologů o výzkumech motivace lidského jednání, v nichž požadavek syntézy obou přístupů zaznívá se stejnou naléhavostí: „Není nutné volit mezi idiografickými a nomotetickými procedurami, neboť je můžeme často kombinovat v takovém výzkumném projektu, v němž získáváme mnohočetné údaje o mnohočetných objektech zasazených do mnohočetné podmínené situaci“ (Epstein 1983: 92-93).

Idiografický výzkum oživila myšlenka možných světů, která se v epistemologii znovu dostala do popředí zájmu: to, co skutečně existuje, se nám nyní jeví jako jedna z nekonečné počtu možností. Dokonce nás

24 V odpovědi kritikovi, který pochyboval, že by si idiografické bádání mohlo činit nárok na vědecký statut, Allport zdůraznil potřebu „nových pojmů a metod“, které by se zabývaly „jevy, které mají povahu individuálního vzorce“. Trval však na tom, že i na pozadí „obvyklé“ definice vědy jakožto „formy poznání, která povyšuje naše porozumění, předřící a kontrolu jeví nad úroveň dosažitelnou užitím prostého, metodologicky nevybaveného zdravého rozumu“, „mají idiografické znalosti své nezastupitelné místo“ (1946: 134, 135).

postulují teoretickou problematiku užití gramatických kategorií v poezii („gramatika poezie“), na straně druhé obsahují řadu konkrétních analýz jednotlivých básní, vedených zaměřením odvozeným z konkrétních textech charakteristický vzorec jejich distribuce („poetrie gramatiky“).²² Přístup kombinující nomotetickou a idiografickou poetiku zdokonalil F. Vodička. Ve své velké práci (1948) zvolil syntetizující postup výkladu „cikcak“, střídající analytické pasáže s teoretickými reflexemi, a učinil z něho kompoziční princip výstavby svého výkladu. Rozpracovávání teoretických kategorií bylo inspirováno či provokováno konkrétními rozborů. Výsledky dosažené na teoretické úrovni naopak stimulovaly nové objevy na úrovni strukturalní a historické analýzy.²³ Vodička nakonec vypracoval systematickou teorii narace, jak na úrovni tematické, tak na úrovni diskursivní. Její pomocí rozebral jedinečnou historickou událost - vznik moderní české krásné prózy.

Zamysleme se krátce nad současným stavem pojmání opozice nomotetičnosti/idiografičnosti. Umožní nám to plněji zhodnotit význam „vědy o individuu“, tedy toho epistemologického směřování, které viditelně spojuje pražskou strukturalistickou školu a Ricoeurovu poststrukturalistickou hermeneutiku. Nomotetické a idiografické módy poznávání se stále řídí původně pozitivistickým „teritoriálním principem“ rozdělení a klasifikace věd (ačkoliv právě postpozitivismus obojí podrobil radikální kritice). Hranice oblasti bádání jsou definovány, předmětem výzkumu (doménou) - *Naturwissenschaften* studující přírodu, *Geisteswissenschaften* lidskou bytost a její výtvoř. Současné badatelské strategie však princip teritoriality silně problematizují. Neudržitelnost striktního ohraničení jednotlivých vědních oborů a oblastí jejich zájmu dokazuje interdisciplinární výzkum, existence „věd s pomlčkou“

22 Kdív například Jakobson zkoumal použití osobních zájmen v básnických textech, prokázal individuální kvality takových děl, jako je husitský bojový chorál, Puškinova milostná poezie nebo politická básně B. Brechta. Jeho pečlivé rozborů ukázaly, že je individualizována dokonce každá jednotlivá Puškinova básně. „Přes všechny obecné rysy gramatického uspořádání Puškinovy poezie je každá jeho básně individuální a neopakovatelná co do uměleckého výběru a využití gramatického materiálu“ (1961: 119). Pomorska ve svém výstižném komentáři charakterizovala Jakobsonovu metodu jako prostředek, který „dovoluje současně zobecnovat i individualizovat zkoumané jevy.“ (Jakobson, Pomorska 1983: 230).

23 Metod, „cikcak“ má svůj původ v monografii Wilhelma von Humboldta o Goethově básni *Herrmann und Dorothea* (viz Doležel 1990a: 66-68). SZ Roland Barthes (1970) je mnohem pozdějším (a známějším) příkladem jejího uplatnění.

vesmír je jedinečný systém, určený specifickými hodnotami základních fyzikálních konstant; jakákoliv nepatrná změna těchto hodnot by vytvořila vesmír zcela jiný. Nepřekvapuje, že současná kosmologie, pojatá jako „deskripce našeho vesmíru jakožto jedinečné dynamické entity“, akceptovala idiografický úkol: „Vědecká kosmologie je studiem jedinečného objektu a jedinečné události“ (Rees 1989: 399). Z hlediska teorie možných světů je řád našeho vesmíru stejně unikátní jako struktura Shakespearova *Hamleta*, Berliozova *Harolda v Itálii* nebo Picassovy *Guerniky*.

Strukturalismus je nyní již historie. Ať chceme nebo ne, žijeme v éře poststrukturalismu. Ve 20. století však strukturalismus i nadále představuje nejdůležitější epizodu v nikdy nekončícím boji racionality proti temnému a nerozlišenému myšlení, systematické metody proti nahodilosti, pojmové přesnosti proti rozbrodělé neurčitosti, odborných znalostí proti diletantismu, empirického důkazu proti ideologickému dogmatu. Dědictví strukturalismu je dědictvím otázek, které jsou již od dob antiky součástí evropského uvažování o umění. Za prvé: je literatura druhem umění, stejně jako hudba, malířství, sochařství, či tanec, anebo je prostředkem předávání informace a/nebo přesvědčování, a řadí se tedy po bok žurnalismu, propagandy, morálního a metafyzického filozofování, politického řečnění a náboženského kázání, sociologických a psychoanalytických šetření? A za druhé: lze na literaturu aplikovat vědecké metody výzkumu, nebo jsou její výtvoři přístupné pouze náhlým intuitivním nazřením?

Žijeme v éře poststrukturalismu. Tato éra však nebude trvat na věky. Ve skutečnosti jsme již nyní svědky vzniku nového epistemologického paradigmatu - epistemologie počítačového věku. Tato nová epistemologie bude mít nepochybně zásadní vliv na naše uvažování o literatuře, na náš způsob formování teorii i na naše analytické metody. Bude epistemologie počítačového věku blíže strukturalismu nebo poststrukturalismu? Ať již budoucnost tuto otázku zodpoví tak či onak, můžeme si být jisti, že nová doba pojme vztah mezi strukturalismem a poststrukturalismem opět jiným způsobem, že jej bude znovu interpretovat. To je totiž základní pravidlo každé recepce.

Univerzita Toronto

Přeložil Petr Kaiser

LITERATURA

- ABRAMS, M. H.
1977 „The Deconstructive Angel“, *Critical Inquiry* 3, str. 425-438
- ALLPORT, Gordon W.
1937 *Personality: A Psychological Interpretation* (New York: Holt)
- 1946 „Personalistic Psychology as Science: A Reply“, *Psychological Review* 53, str. 132-135
- BARTHES, Roland
1970 *SZ: Essai* (Paris: Seuil)
- BOETHIUS, Henning
1973 „Poetik“, in *Grundzüge der Literatur- und Sprachwissenschaft*, ed. Heinz Ludwig Arnold a Volker Sinemus, díl I (München: Deutscher Taschenbuch Verlag), str. 115-133
- BROEKMAN, Jan M.
1971 *Strukturalismus: Moskau - Prag - Paris* (Freiburg: Alber)
- BROOKS, Peter
1981 „Introduction“, in Todorov 1981
- BURBANK, John, Peter STEINER (ed.)
1977 *Structure, Sign, and Function: Selected Essays by Jan Mukarovsky* (New Haven: Yale University Press)
- BÜHLER, Karl
1933 *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache* (Jena: Fischer)
- CULLER, Jonathan
1975 *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistic and the Study of Literature* (London: Routledge & Kegan Paul) 1982 *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism* (Ithaca: Cornell University Press)
- ČADA, J.
1935 „Les méthodes de la linguistique commerciale et économique“, in *Actes du troisième Congrès international des linguistes*, str. 232-236 (Florence)
- ČERVENKA, Miroslav
1969 „O Vodičkově metodologii literárních dějin“, in F. V., *Struktura vývoje* (Praha: Odeon), str. 329-350
- DERRIDA, Jacques
1967 *L'Écriture et la différence* (Paříž: Seuil)
- DOLEŽEL, Lubomír
1990a *Occidental Poetics: Tradition and Progress* (Lincoln: University of Nebraska Press)
- 1990b „Nomothetic and Ideographic Knowledge in Poetics“, in *Os estados literários (entre) ciencia e hermenéutica* (Lisabon: Portuguese Comparative Literature Association), str. 115-122
- DOLEŽEL, Lubomír, Jiří KRAUS
1972 „Prague School Stylistics“, in *Current Trends in Stylistics*, ed. Braj B. Kachru a Herbert F. W. Stahlke (Edmonton: Linguistic Research), str. 37-48

JAMESON, Fredric
1972 *The Prison-House of Language: A Critical Account of Structuralism and Russian Formalism* (Princeton: Princeton University Press)

JEFFERSON, Ann, David ROBEY, ed.
1982 *Modern Literary Theory: A Comparative Introduction* (London: Batsford)

KERBRAT-ORCICHIONI, Catherine
1980 L'Enonciation: De la subjectivité dans le langage (Paris: Colin)

MATHESIUS, Vilém
1947 *Čeština a obecný jazykozpyt* (Praha: Melantrich)

MERQUIOR, J. G.
1986 *From Prague to Paris: A Critique of Structuralist and Post-structuralist Thought* (London: Verso)

MILLER, Hillis J.
1976 „Stevens Rock and Criticism as Cure“, *Georgia Review* 30, str. 5-33, 330-343
1980 „The Figure in the Carpet“, *Poetics Today* 1, str. 107-118
1980/81 „A Guest in the House: Reply to Sclomith Rimmon-Kenan Reply“, *Poetics Today* 2, str. 189-191
1985 „Topography and Tropography, in *Thomas Hardy's In Front of the Landscape: Identity of the Literary Text*, ed. Mario J. Valdés a Owen Miller, str. 75-91 (Toronto: University of Toronto Press)

MORRIS, Charles
1938/71 *Foundations of the Theory of Signs* (Chicago: Univ. of Chicago Press), cit. z *Writings on the General Theory of Signs* (Mouton: The Hague, 1971)

MUKAŘOVSKÝ, Jan
1934/48 „K českému překladi Šklovského *Teorie prózy*“, přetišeno in *Kapitoly z české poezie I* (Praha: Svoboda, 1948), str. 344-350
1948 *Kapitoly z české poezie III* (Praha: Svoboda)
1966 *Studie z estetiky* (Praha: Odeon)

NESELROTH, Peter
v tisku „From De-automatization to Undecidability: Jan Mukarovsky's s Legacy“, in *Proceedings of the 1991 Dobřiš Conference*

NORRIS, Christopher
1988 *Deconstruction and the Interest of Theory* (London: Pinter)

PAVEL, Thomas G.
1989 *The Feud of Language: A History of Structuralist Thought* (Oxford: Blackwell)

POMORSKA, Krystyna
1977 „Roman Jakobson and the New Poetics“, in R. Jakobson: *Echoes of His Scholarship*, ed. D. Armstrong a C. H. van Schooneveld (Lisse: de Ridder), str. 363-378

PRATT, Marie L.
1977 *Toward a Speech-Act Theory of Literary Discourse (Bloomington-London: Indiana University Press)*

REES, Martin J.
1989 „Our Universe and Others: The Limits of Space, Time and Physics“, in *Possible Worlds in Humanities, Arts and Sciences*, ed. Sture Alén (Berlin), str. 396-416

EAGELTON, Terry
1983 *Literary Theory: An Introduction* (Minneapolis: University of Minnesota Press)

ELLIS, John M.
1989 *Against Deconstruction* (Princeton: Princeton University Press)

EPSTEIN, Seymour
1983 „A Research Paradigm for the Study of Personality and Emotions“, in *Personality - Current Theory and Research* (Nebraska Symposium on Motivation, vol. 30), ed. Monte M. Page (Lincoln: University of Nebraska Press), str. 91-154

FOKKEMA, D. W., Eirud KUNNE-IBSCH
1977 *Theories of Literature in the Twentieth Century* (London: Hurst)

FOWLER, Roger
1981 *Literature as Social Discourse: The Practice of Linguistic Criticism* (Bloomington: Indiana University Press)

FREUNDLIEB, Dieter
1988 „Semiotic Idealism“, *Poetics Today* 9, str. 807-841
1966 *Semantique structurale. Recherche de méthode* (Paris: Larousse)

GREIMAS, A. J.
1991 *Einführung in die philosophische Hermeneutik* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft)

GRONDIN, Jean
1932 „Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura“, in *Spisovná čeština a jazyková kultura* (Praha: Melantrich), str. 32-84
1942 „K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka“, *Časopis pro moderní filologii* 28, str. 409-416

HAVRANEK, Bohuslav
1977 *Structuralism and Semiotics* (Berkeley: University of California Press)

HAWKES, Terence
1991 „Pragmatika, Pragmatika, meta-pragmatika: kontexty pragmatických kontextů“, *Česká literatura* 39, str. 220-241

HERMAN, David J.
1981 „On the Poetry and the Plurifunctionality of Language“, in *Structure and Gestalt: Philosophy and Literature in Austria-Hungary and Her Succession States*, ed. Barry Smith (Amsterdam: Benjamins), str. 1-43

HOLENSTEIN, Eimar
1799 *Aesthetische Versuche: Erster Teil: Ueber Goethes Hermann und Dorothea* (Braunschweig: Vieweg)

HUMBOLDT, Wilhelm von
1966-88 *Selected Writings* (The Hague: Mouton)
1987 *Language in Literature* (Cambridge, MA: Harvard University Press)
1995 „Poezie gramatiky a gramatika poezie“, in R. J., *Poetická funkce* (Praha: H+H), str. 106-125

JAKOBSON, Roman, Krystyna POMORSKA
1983 *Dialogues* (Cambridge, MA: MIT Press)

HERMAN, David J.
1981 „On the Poetry and the Plurifunctionality of Language“, in *Structure and Gestalt: Philosophy and Literature in Austria-Hungary and Her Succession States*, ed. Barry Smith (Amsterdam: Benjamins), str. 1-43

HOLENSTEIN, Eimar
1799 *Aesthetische Versuche: Erster Teil: Ueber Goethes Hermann und Dorothea* (Braunschweig: Vieweg)

JAKOBSON, Roman
1966-88 *Selected Writings* (The Hague: Mouton)
1987 *Language in Literature* (Cambridge, MA: Harvard University Press)
1995 „Poezie gramatiky a gramatika poezie“, in R. J., *Poetická funkce* (Praha: H+H), str. 106-125

JAKOBSON, Roman, Krystyna POMORSKA
1983 *Dialogues* (Cambridge, MA: MIT Press)

Lubomír Doležel

Pražská škola a poststrukturalismus

- RICOUER, Paul
1976 *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning* (Fort Worth: Texas Christian University Press)
- 1981 *Hermeneutics and the Human Sciences: Essays on Language, Action and Interpretation* (Cambridge: Cambridge University Press - Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme)
- RIMMON-KENAN, Scholmith
1980/81 „Deconstructive Reflections on Deconstruction: In Reply to Hillis Miller“, *Poetics Today* 2, str. 185-188
- ROSE, Gillian
1984 *Dialectic of Nihilism: Post-structuralism and Law* (Oxford: Blackwell)
- SAVAN, David
1983 „Toward a Refutation of Semiotic Idealism“, *Semiotic Inquiry/Recherches sémiotique* 3, str. 1-8
- SCHMIDT, Siegfried J.
1973 „On the Foundation and the Research Strategies of a Science of Literary Communication“, *Poetics* 7, str. 7-35
- 1975 *Zum Dogma der prinzipiellen Differenz zwischen Natur- und Geisteswissenschaft* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht)
- 1984 „The Fiction is that Reality Exists: A Constructivist Model of Reality, Fiction and Literature“, *Poetics Today* 5, str. 253-274
- 1994 „System and Observer: Two Key Concepts in (Future) Literary Studies“, *LUMIS Schriften* 39 (Siegen: Institute for Empirical Literature and Media Research)
- SEIFFERT, Helmut
1992 *Einführung in die Hermeneutik: Die Lehre von der Interpretation in den Fachwissenschaften* (Tübingen: Franke)
- SKALIČKA, Vladimír
1947/48 „Kodaňský strukturalismus a pražská škola“, *Slovo a slovesnost* 10, str. 135-142
- THÉORIE...
1965 *Théorie de la littérature: Textes des formalistes russes*, ed. Tzvetan Todorov (Paris: Seuil)
- TODOROV, Tzvetan
1981 *Introduction to Poetics* (Minneapolis: University of Minnesota Press)
- VANČURA, Zdeněk
1936 „The Study of the Language of Commerce“, *Travaux du cercle linguistique de Prague*, vol. 6, 1936, str. 159-164
- VODIČKA, Felix
1948 *Počátky krásné prózy novověké* (Praha: Melantrich)
- 1966 „Tvůrčí proces v díle Mukarovského“, in Jan Mukarovsky: *Studie z estetiky* (Praha: Odeon), str. 9-13
- WINDELBAND, Wilhelm
1907 *Präludien: Aufsätze und Reden zur Einleitung in die Philosophie* (Tübingen: Mohr)